

УДК: 94: 929.6](430)“14/17”

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.59.13725>

ІННОВАЦІЇ ПІЧНОГО ОПАЛЕННЯ В УМОВАХ МАЛОГО ЛЬОДОВИКОВОГО ПЕРІОДУ ТА ГЕРАЛЬДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ЧАВУНІ

(на прикладі функціонування “Кузні Зенсвіллер” і діяльності сімей Ляйнінгенів Вестербург-Ріксінген і де Дітріх у Ельзасі)

Тарас БАТЕНКО

Верховна Рада України,

вул. М. Грушевського, 5, Київ, 01008, Україна

e-mail: batenko.scientist@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-6588-2192

Стаття досліджує еволюцію чавунних пічних плит в Ельзасі на тлі Малого льодовикового періоду (XVI–XVIII ст.), зосереджуючись на діяльності “кузні Зенсвіллер” і внеску сімей Ляйнінген Вестербург-Ріксінген і де Дітріх. Аналізується перехід від камінів до кахлевих і чавунних коробчастих печей, спричинений кліматичними змінами, економічними та технологічними факторами. Особлива увага приділяється геральдичним мотивам на чавунних плитах, які відображають соціальну та культурну ідентичність регіону, зокрема, через герби Ляйнінгенів, міста Кольмар та інших суб’єктів. На основі досліджень камінних і пічних плит Огюстом Касселем та інших джерел простежується історія найдавніших плит (з 1521 р.), їхнє виробництво в Зенсвіллері та інновації, такі як гідравлічні печі XVIII ст. Стаття розглядає вплив воєн, політичних змін і Французької революції на металургійну промисловість Ельзасу, а також спадщину сімей Ляйнінгенів Вестербург-Ріксінген і де Дітріх у формуванні регіональних традицій чавунного лиття.

Ключові слова: Ельзас, чавунні пічні плити, Малий льодовиковий період, Ляйнінген Вестербург-Ріксінген, де Дітріх, геральдика, Зенсвіллер, війна за Пфальцську спадщину, Тридцятилітня війна

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток чавунного лиття в Ельзасі (XVI–XVIII ст.).

Ельзаський регіон привертає особливу увагу у процесі дослідження чавунних плит для обігріву приміщень. Саме цей регіон на етапі просування Малого льодовикового періоду (надалі – LIA) другої половини XVI – початку XVII ст. поступово відмовився від використання камінів у сільських будинках і перейшов на встановлення печей – спершу, паралельно з камінами, кахлевих (відомих ще з кінця XV ст.), згодом чавунних коробчастих. Цей процес переходу був розтягнений у часі не на одне десятиріччя. Використання в Ельзасі чавунних печей, що мають зазначений рік на своїх плитах, може дати часткову відповідь на питання: чи було погіршення кліматичних умов XVI і XVII ст. LIA головною причиною переходу до використання чавунних коробчастих печей у цьому регіоні? На сьогодні в Ельзасі не відома жодна ціла коробчата чавунна піч XVI ст., також обмаль чавунних пічних плит із цього періоду, які використовувались у цей час.

Одним із найцінніших досліджень, яке важливе для визначення часу появи пічних плит в Ельзасі, є робота дослідника камінних і пічних плит, лікаря і етнолога Огюста Касселя¹, який у 1890-х роках об’їхав 34 села провінції Ельзас, головним чином, довкола його рідного містечка Ошфельден (фр. Hochfelden), що у 25 км на північний захід від Страсбурга. І хоча ця локальна місцевість не репрезентує всього Ельзасу, О. Касселю вдалося знайти у цих селах понад 1500 чавунних плит, чимало ще нерозібраних коробчастих чавунних печей, а також дерев’яних моделей. Усе це знаходились у більш як 3700 будинках, приватних збірках і ливарних цехах². Звісно, повторити польове дослідження О. Касселя вже неможливо: чавунні печі почали активно розбирати наприкінці XIX ст. Не розуміючи вартості старих чавунних плит, мешканці використовували їх не за призначення, або просто позбувалися як металобрухту, зрештою дві Світові війни залишили також свій слід у зникненні багатьох артефактів минулого. Додаткові обмежені пошуки у цій історичній провінції дозволяють дещо розширити матеріал і зробити висновок, що застосування пічних плит у XVI ст. не було масовим через ціну сировини і відсутність місцевих ливарних цехів, які могли б запропонувати вигіднішу ціну.

Отже, якщо взяти XVI ст., камін усе ще використовувався у сільській місцевості поряд із кахлевою піччю. Найстаріша пічна чавунна плита, відтак найдавніша датована чавунна плита, яка

¹ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N1, 21–44; N 2, 65–80; N3, 105–120; N 4, 145–159 p.

² Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N1, P. 24.

використовувалась за призначенням в Ельзасі – це плита 1521 р. із зображенням 21-річного Карла V, імператора Священної Римської імперії. На ній також зображено три герби – Священної Римської імперії, міста Кольмар і багатого бюргерського “питного” товариства (нім. “Zum Wagkeller”, фр. “Société du Wagkeller de Colmar”)³. Згадане спільнота об’єднувала міських суддів і знатних осіб міста⁴. Саме для цього товариства і були відлиті чавунні пічні плити (нім. *ofenplatten*) з образом Карла V (рис. 1), разом із двома меншими бічними плитами, що зображають Меркурія і св. Георгія. Вони експонуються в Музеї Унтерлінден (фр. *Musée d’Unterlinden*, Кольмар, Франція)⁵.

Рис. 1 Плита із зображенням імператора Священної Римської імперії 21-річного Карла V

Розмір плити – ширина 63 см, висота 134 см. Чавунні плити з гербами міст і сіл за Давнього порядку є нагадуванням сучасникам про справжні, а не видозмінені часом герби. Прикладом є знову ж таки Кольмар, який після Другої світової війни фактично повернувся до старого герба міста, який ми бачимо на пічній плиті 1521 р. замість герба періоду Людовика XIV⁶. Вражає досконале, з технічної точки зору, лиття цієї чавунної панелі. Три пічні плити 1521 р. знаходяться у каміні 1536 р., який також належав кольмарському товариству “Wagkeller”. Отже, в одному з центрів Ельзасу, місті Кольмар, камін і кахлева, або чавунна піч у першій половині XVI ст. використовувались паралельно.

Камін все ще був актуальний в Ельзасі й у другій половині XVI ст., на що можуть вказувати виявлені місцеві чавунні камінні плити, зокрема, у селі Рікевір (нім. *Riquewihr*), яке поряд із Кольмаром. Плити датовані 1545 р. і 1546 р., на них міститься герб страсбурзької сім’ї різьбярів по каменю Лаутеншлагер (нім. *Lautenschlager*)⁷ ⁸. Розмір кожної плити – ширина 71 см, висота 98 см, товщина 2 см. Камінні плити виконані у готичному стилі у формі напівкруглого фронтона під назвою “дверцята печі” (фр. *les portes du fourneau*), можливо, під впливом дизайну плит із Франш-Конте, однак без характерних для графства Бургундії двох стовпів-кеглів. О. Кассель справедливо зауважує, що в Ельзасі на початку XVI ст. чавунні пічні плити були рідкістю і зустрічались лише в княжих палацах, ратушах тощо. Проте, уже в середині XVI ст. вони почали потрапляти в забезпеченіші сім’ї, навіть у сільській місцевості⁹. В Ельзасі відомо не так багато пічних плит, датованих між 1521 і 1562 роками¹⁰, включно з тими, що не містять дати, проте їх можна віднести до періоду XVI ст. за ренесансним стилем.

³ Компанія “Colmar Wagkeller”.

⁴ Назва “Wagkeller” може перекладатися як “підвал із вагами”.

⁵ Kassel, August. *Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß*. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 3, P. 105.

⁶ Waltz, Jean-Jacques (Hansi). *L’Art héraldique en Alsace*. Nancy: Berger-Levrault, 1975. P. 198.

⁷ Сім’я різьбярів по каменю Лаутеншлагер залишила тривалий слід у Страсбурзькому соборі. Найбільше відомий майстер собору Йозеф Лаутеншлагер (Joseph Lautenschlager; 1632–1702).

⁸ Hozier, Charles-René d’. *Armorial général de France (1696–XVIIIe siècle)*. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Ms 32228 a 32262, s. d.

⁹ Kassel, August. *Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß*. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 1, P. 25.

¹⁰ Ibid, P. 24–25.

Рис. 2. Чавунні камінні плити з села Рикевір

Припускаємо, що знаменита холодна зима 1565 року і наступних років, особливо складні погодні умови 1580–1590 роках збільшили попит на чавунні печі, які поступово увійшли у моду і, врешті, досягли в Ельзасі сільської місцевості. І саме в цей період, ймовірно, й відбулася активна відмова від використання каміна. У селі Рикевір, яке активно забудовувалось у другій половині XVI – початку XVII ст., на фасаді будинку судді Жака Бальца 1572 р. (фр. La cour de Jacques Baltz) висить пічна плита з неідентифікованим сюжетом (одна зі сцен на ній нагадує сцену суду), датована 1586 р.

Її розмір – ширина 76 см, висота 74 см, товщина 1,2 см. Розмір плити відповідає її т. зв. сільському варіанту. Також пічні плити, виготовлені між 1585–1591 роками, зберігаються у музеях Страсбурга, Кольмара, замку Високий Кенігсберг (фр. chateau du Haut-Koenigsbourg) тощо. Ці плити можуть свідчити про активне використання коробчастих чавунних печей, що було зумовлено похолоданням у т. зв. Брейгелівський холодний період (1564–1644)¹¹. Не дивно, що вже між 1591 і 1601 роками у селі Зенсвіллер, розташованому в залізорудному районі за 40 км на північ від Страсбурга, німецький рід Ляйнінгенів-Вестербургів збудував доменну піч і невдовзі налагодив виробництво чавунних камінних і пічних плит для Ельзасу та за його межами.

Ідентифікація центральної плити з гербом графа Філіпа Людвіга фон Ляйнінгена Вестербург-Ріксінген. Центральна пічна плита (нім. “Ofenplatte”) (рис. 3) коробчастої чавунної печі, яка датована 1684 р. Герб графа Філіпа Людвіга фон Ляйнінгена Вестербург-Ріксінген (нім. Graf Philipp Ludwig von Leiningen Westerburg-Rixingen¹² (рис. 4); 1652 р., замок Ріксінген, Лотарингія, тепер Решикур-ле-Шато (фр. Réchicourt-le-Château) – 1705 р., у битві при Кассано (сучасна Італія), фельдмаршал-лейтенант і генерал кавалерії Священної Римської імперії, останній представник дворянської лінії Ляйнінген-Ляйнінгер і Ляйнінген-Ріксінген.

¹¹ Під “Брейгелівським холодним періодом” розуміємо період тривалістю у вісім–десять років, від початку холодної зими 1564/1565 р. (створення Пітером Брейгелем Старшим “Мисливців на снігу”, “Пейзажу із пасткою для птахів”, обидві картини 1565 р.) та до початку “мінімуму Маундера”, 1644 р., що приблизно співпадає з кінцем життя і творчості його сина Пітера Брейгеля Молодшого – “Пекельного” (1564–1638), а також інших послідовників, таких як Адам ван Брін (1642), Крістофель ван ден Берг (1645), Ісаак ван Остаде (1649) тощо. Цей термін зручніший для заповнення періоду холодного мінімуму, що не має усталеної наукової назви між двома іншими – “мінімумом Шперера” і “мінімумом Маундера” (якщо не вважати таким маловживану назву “Коливання Гріндельвальда” 1560–1628). Тим більше, на Пітера Брейгеля Старшого покликаються усі відомі дослідники “Малого льодовикового періоду” і без його творчості представлення LIA було б неповним.

¹² Тут і далі ми дотримуємося німецької транслітерації прізвища Leiningen. Його французька транслітерація Linange не відповідає традиції німецького походження цього прізвища та історичному контексту.

*Рис. 3. Плита з гербом графа
Філіпа Людвіга фон Ляйнінгена
Вестербург-Ріксінген*

Ширина плити 0,64 м, висота – 0,74 м, товщина – 2 см, вага – 48,2 кг. Виготовлена у доменній печі села Зенсвіллер (фр. Zinswiller, нім. Zisweiler, Ельзас, департамент Нижній Рейн у регіоні Гранд-Ест, Франція). Ця плита є центральною панеллю чавунної печі з отворами для гвинтів із обох вертикальних сторін. Надпис у верхній частині герба виконаний німецькою транслітерацією: “PHILIPS.LUDWIG .Z.L.H.Z.W.S.V.F.D.H.R.R.S.F”. Розшифровується як титул графа Філіпа Людвіга: Graf Zu Leiningen, Herr Zu Westerburg, Schaumburg Und Forbach, Des Heiligen Römischen Reiches Semperfrey (Граф Ляйнінген, володар Вестербурга, Шаумбурга й Форбаха, безпосередньо підпорядкований імператору Священної Римської імперії)^{13 14}.

Рис. 4. Граф Філіп Людвіг фон Ляйнінген Вестербург-Ріксінген. Картина Hans Heiberger

¹³ Нім. Des Heiligen Römischen Reiches Semperfrey – це титул, який імператор надавав знатним сім'ям. У цьому випадку титул був наданий гілці сім'ї Ляйнінген, які правили Вестербургом. О. Кассель звертав увагу на неправильне трактування цього терміну. Адже слово “semper” тут походить не з латинської мови, в якій воно перекладається як “завжди” і в такому випадку цей титул мав би перекладатися як “завжди вільний князь Священної Римської імперії”. Насправді “semper” є від старонімецького “sendbar”, що має значення “представлений” (підпорядкований імператору) або “той, хто має право брати участь у засіданнях (Рейхстагу, зокрема). Отже, термін “semperfrey = reichsunmittelbar”.

¹⁴ Kassel, August. *Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß*. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 2, P. 72.

Статус “райхсунмідельбарності” (нім. Reichsunmittelbarkeit) гарантував особам із високим дворянським статусом певну незалежність, або ж автономію у прийнятті рішень і захист імперським правом). Унизу герба літери: ліворуч BL, праворуч AZ. Є наукові суперечки щодо перших двох літер. Автор монографії про дворянський дім Ляйнінген і Ляйнінген-Вестербург Едуард Брінкмайер уважав, що літери BL (і) AZ можна розшифрувати французькою як “Blasonné a Zinswiller” (прикрашений(а) гербом у Зенсвіллері)¹⁵. Ельзаський дослідник О. Кассель (1903) не погоджувався з таким визначенням¹⁶. Навряд чи формуючи усі скорочення на дерев'яній моделі, різьбяр із німецькомовного регіону був настільки обізнаний у французькій мові, щоб змішати скорочені надписи слів із німецької та французької¹⁷. Ба більше, німецька мова залишалася основною також у XVIII ст., наскільки можемо судити з надписів на пічних плитах Ельзасу. Під його ідентичним гербом є літери LL (і) AZ. О. Кассель вважає, що перші дві літери LL є початковими літерами імені ливарника, тоді як AZ вказують на походження – із Зенсвіллера¹⁸. Врешті, Карлгайнц фон ден Дріш у своїй праці “Handbuch der Ofen-, Kamin- und Takenplatten im Rheinland” (1990), наводячи неповний опис пічної плити з гербом графа Філіпа Людвіга фон Ляйнінгена Вестербург-Ріксінгена також вважає, що нижні літери на плиті BL (і) AZ означають, відповідно, ім'я та прізвище різьбяр чи ливарника, яким міг бути Balthazar Lorch (?) та місце лиття плити (AZ = із Зенсвіллера)¹⁹.

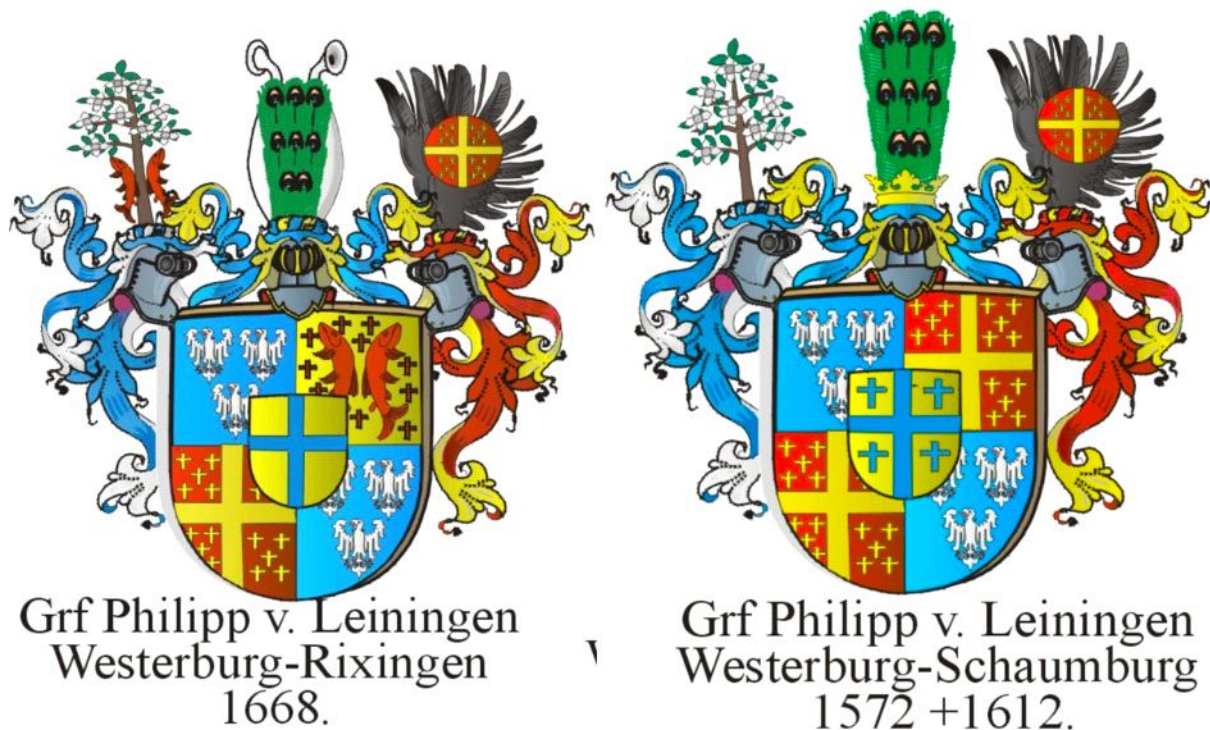

Рис. 5. Графський герб

¹⁵ Brinckmeier, Eduard. Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd. 2, 1891. P. 189.

¹⁶ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 1. P. 26–27; N 2, P. 70, 72.

¹⁷ Зенсвіллер із більшою частиною Ельзасу відійшов до Королівства Франція за Вестфальським договором (1648), остаточне приєднання відбулася після Німвегенського миру (1678–1679). О. Кассель знайшов найдавнішу датовану зенсвіллерівську пічну плиту – 1666 р., присвячену графу Йогану Людвігу фон Ляйнінген Вестербург-Ріксінген (1625–1665).

¹⁸ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 2, P. 70, 72.

¹⁹ Driesch, Karlheinz von den. Handbuch der Ofen-, Kamin- und Takenplatten im Rheinland. Köln: Rheinland-Verlag GmbH, 1990. P. 53.

Почетвертований графський герб. Перше та четверте поле: герб графства Ляйнінген, геральдичні три срібні орли на блакитному фоні; Друге поле: Ріксінген, 3. Вестербург; центральний, серцевий щиток представляє Шаумбург^{20 21}. На додатковому фото (рис. 6): герби гілок сім'ї Ляйнінген^{22 23}.

Рис. 6.
Герби гілок

У цілому плита відповідає німецьким традиціям оздоблення пічних плит і є художньо досконалою роботою на чавуні. Відомі аналогічні плити, датовані 1680, 1685, 1691 роками. О. Кассель публікує світлинку чавунної печі 1684 р. із гербом графа Філіпа Людвіга (фото зроблене близько 1903 р.). Піч була дбайливо збережена як сімейний спадок одним місцевим фермером із Ельзасу²⁴. Ймовірно, після 1691 р. у ливарних цехах Зенсвіллера перестали відливати пічні плити з гербом графа Філіпа Людвіга, який змушений був перейти на сторону ворога Франції – Священної імперії та взяти участь у військових кампаніях імператора Леопольда I проти армії Людовика XIV. Саме ця політична обставина, можливо, змусила майстрів “кузні Зенсвіллера” відмовитись від поновлення року на дерев'яній моделі, як це зазвичай робили у ливарних цехах. За іншою версією, модель зносилася і через політичні обставини не було потреби виготовляти нову.

Під час Війни за Пфальцську спадщину стояло питання безпеки діяльності металургійного підприємства, яке, однак, як стверджував Ф. Ф. де Дітріх (див. Далі – *Авт.*) не припиняло своєї роботи й далі юридично залишалося у власності графа Філіпа Людвіга фон Ляйнінгена Вестербург-Ріксінген або його сина Йогана-Карла^{25 26}. На головному гербі старшої лінії Ляйнінген зображені три

²⁰ Brinckmeier, Eduard. Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd. 2, 1891. P. 189.

²¹ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 2, P. 70.

²² На гербі півної плити є незначні помилки. Зокрема, на правій шоломній фігурі відсутній диск із хрестиками як знак Вестербургу.

²³ Brinckmeier, Eduard. Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd. 1, 1890. P. 9.

²⁴ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 1, P. 37.

²⁵ Плити з гербом графа Філіпа Людвіга фон Ляйнінгена Вестербург-Ріксінген були відомі у різних музеях і садибах Франції та Німеччини. Зокрема у музеї міста Саверн (фр. Saverne, нім. Zabern, Ельзас, Франція), у с. Доренбах, федеральна земля Рейнланд-Пфальц у Німеччині (село знаходиться на південних схилах Пфальцького лісу) тощо. Згодом, після розбирання печей, вони “подорожували” Європою. О. Кассель звертав на увагу, що на усіх цілих печах, які йому пощастило бачити з гербом графа Філіпа Людвіга (жодна ціла піч з цим гербом до нашого часу не дійшла) бічні плити мали зображення “Життя Марії”, що вважалося типовим для католиків. Можливо це була демонстрація прихильності графа до католицької віри, яку він прийняв, одружившись з французенкою маркізою Луїзі Габріель де Руз. Цікаво, що відливати герб графа у цехах Зенсвіллера припинили після 1691 р., коли він, власне не лише повністю перейшов на сторону імператора проти короля Франції, але й повернувся до протестантської віри.

²⁶ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N2, P. 72.

срібні орли на синьому полі. На шоломі з синьо-срібними чохлами стоїть зелена липа у срібних квітах. “Орел Ляйнінгена” потрапив на численні герби регіональних органів влади в колишніх володіннях представників різних гілок цього великого німецького роду. Герб графа Філіпа Людвіга являє собою комбінацію додавання до герба лінії Ляйнінген-Вестербург-Шаумбург герба села Ріксінген (нім. Rixingen, фр. Réchicourt-le-Château, Решикур-ле-Шато, департамент Мозель, колишнє графство Лотарингія). Цей герб являє собою дві червоні риби на жовтому або червоному тлі, усяяному хрестами. Цю трансформацію герба графа Філіпа Людвіга відображено на двох кольорових ескізах герба²⁷. Риби (Ріксінген) підтримують також зелену липу у срібних квітах на одному з трьох шоломів. Якщо у німецькій геральдичній традиції, відображений на пічних плитах, було поширеною практикою наносити скорочені імена власника герба та його титулів, то на французьких камінних “вогнеборцях” імена та титули власників зустрічаються доволі рідко. Серед французької дворянської знаті вважалося, що герб сам за себе говорить, хто його власник. Водночас на плитах з гербом графа Філіпа Людвіга Ляйнінгена Вестербург-Ріксінген (1684 та інші роки випусків), відсутня система штрихування кольорів герба, яка вже застосовувалась на деяких французьких чавунних плитах останньої чверті XVII ст.

Трагедія сім'ї Ляйнінгена Вестбург-Ріксінген і вимирання гілки Ляйнінген. Стародавній німецький дворянський рід Ляйнінген Вестбург-Ріксінген, різні гілки якого правили графствами і князівствами, переважно в Лотарингії, Ельзасі та курфюрстві Пфальц. Цей рід мав складну структуру з численними гілками, що формувалися протягом століть. Деякі дослідники вважали, що назва Ляйнінген походить із Лотарингії (зокрема, Люневіля), оскільки на гербі герцогства, як і на гербі Ляйнінгена, зображено трьох орлів²⁸. Перші згадки про дім Ляйнінгерів належать до початку XII ст. і родовід простежується від однойменного середньовічного замку Ляйнінген, побудованого того ж століття на території Пфальцьського лісу. Сім'ї Ляйнінген та Ляйнінген-Вестербург упродовж своєї багатогенеалогічної історії були кровно пов'язані з імператорами, королями та багатьма правлячими європейськими домами. Ось лише кілька фактів. мати імператора Фрідріха Барбаросси (1122/1155–1190), графиня Агнеса фон Саарбрюккен, була двоюрідною бабусею графа Фрідріха II фон Ляйнінгена (пом. 1237), а імператор Рудольф I Габсбурзький (1218/1273–1291) справедливо називав Ляйнінгерів своїми “*dilecti consanguinei*” (улюбленими кровними родичами), оскільки граф Фрідріх IV фон Ляйнінген (пом. 1316) через свою матір був двоюрідним братом імператора Рудольфа²⁹. Врешті королева Луїза Пруська (1776–1810) з роду Ляйнінген-Гайдесгайм (нім. Leiningen-Heidesheim), була матір'ю першого імператора об'єднаної Німеччини Вільгельма I (1797/1871–1888)³⁰. У XVI ст. представники гілки Ляйнінген-Лейнінгер придбали у Лотарингії графство Ріксінген, поширили також свої володіння на Ельзас. Графство Ріксінген було вщент розорене французькими військами під час Тридцятилітньої війни³¹. У 1793 р. під час Французької революції володіння нащадків цієї родини, які знаходилися на лівому березі Рейну, були включені до складу Франції. Історія дому Ляйнінгена Вестербург-Ріксінген, а також інших “залізних” родин різних регіонів Франції та Німеччини переконує нас у тому, наскільки складні погодні умови LIA, тривалі війни та військово-політичні потрясіння та розвиток чавунної промисловості йшли поруч, буквально нога в ногу. Війна за Пфальцьську спадщину (1688–1697), французька тактика “випаленої землі” чи радикального спустошення³² зруйнувала життя сім'ї графа Філіпа Людвіга, а фінансова скрута, знищені сімейні замки та маєтки надалі зумовили швидку трагічну розв'язку і завершення сімейної лінії Ляйнінген-Ляйнінгер і Ріксінген. Кар'єра Філіпа Людвіга була розділена між роздробленою Священною Римською імперією германської нації і Королівством Франція, що перебували у постійній глибокій військово-політичній конфронтації. У ці роки граф Філіп Людвіг перебував на французькій службі. Спадкоємцеві великого німецького роду не пощастило з тим, що графство Ляйнінген, яким він управляв, розташовувалось частково на французькій, а частково на німецькій територіях як вільне адміністративне утворення. І перед німецьким дворянином-католиком (з 1671 р.), вихованим і одруженим у Парижі на французенці,

²⁷ Zobel, Rolf. Wappen an Mittelrhein und Mosel. Books on Demand, 2009. 527 p.

²⁸ Brinckmeier, Eduard. Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd. 1, 1890. P. 4.

²⁹ Ibid. IX.

³⁰ Ibid. IX–X.

³¹ Brinckmeier, Eduard. Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd. 2, 1891. P. 174.

³² Dosquet, Émilie. “Tout est permis dans la Guerre, mais tout ce qui est permis ne se doit pas faire”. La “désolation du Palatinat” (1688–1689) à l'épreuve du droit de la guerre. Pp. 229–252 / Hevré Drévilion, Bertrand Fonck, Jean-Philippe Cénat (dir.). Les dernières guerres de Louis XIV. Pressés universitaires de Rennes, 2017. P. 229–252.

маркізі Луїзі Габріель де Руж (фр. Louise Gabrielle de Rouze), стояв складний вибір – до якого володаря (країни) пристати? З початку Війни за Пфальцську спадщину імператор Леопольд I видав указ про те, що всі німці повинні залишити службу у ворожій французькій армії. Спершу Філіп Людвіг, переживаючи за сімейну спадщину, розташовану на французькій території намагався заручитись підтримкою парламенту Кольмара і залишитись у Франції. У відповідь імператор Леопольд I наказав відібрати у нього графство і навіть хотів повністю виключити Філіпа Людвіга з успадкування земель Ляйнінгена³³. Метою Людовика XIV, який розпочав війну, було запобігти будь-якому вторгненню до французького королівства в Ельзасі та Саарі шляхом встановлення буферної зони перед імперським кордоном³⁴. Вольтер у своєму “Столітті Людовика XIV” обурювався, що французькі генерали, підкоряючись наказу короля, підписаного військовим міністром маркізом де Лувруа, посеред зими 1688 р.³⁵ “оголосили громадянам усіх процвітаючих міст і сіл Пфальцу та власникам понад п’ятдесяти замків, що вони повинні залишити свої оселі (взимку), інакше їх буде знищено вогнем і іа÷âі”^{36 37}. Нейтралітет не врятував графа, його замки та села. У результаті він потрапив до французького полону, з якого його визволили австрійські гусари, однак, його спіткала фінансова скрута. З Францією Філіпу Людвігу довелося розірвати. Як писав Йоганн Георг Леманн, “французи були сповнені ненависті до нього лише через те, що він від них утік, а німці... не довіряли йому і не давали жодної роботи”; граф, щоб вийти зі свого важкого фінансового становища, змушений був обкласти своїх підданих високими податками. При цьому французький уряд відібрав у нього управління замком Обербронн (фр. Chateau d’Oberbronn) в Ельзасі, який намагався оберігати його син Йоганн Карл, залишившись (за порадою батька?) на французькій військовій службі³⁸.

У 1690 р. французька армія зруйнувала і спалила кілька родинних маєтків Філіпа Людвіга у Пфальці, зокрема, величний головний сімейний замок Альтляйнінген (нім. Burg Altleiningen, федеральна земля Рейнланд-Пфальц, гірський масив Пфальцського лісу)³⁹. Після кількох років поневірянь курфюрст Пфальцу призначив графа своїм таємним радником і губернатором Гейдельберга, відтак він продовжив службу в австрійській армії. Ще одна трагедія спіткала графа у 1700 р., коли загинув його син Йоганн Карл, французький офіцер і спадкоємець сімейної лінії. Інших прямих нащадків у шляхетній лінії Ляйнінген-Ляйнінгер і Ляйнінген-Ріксінген не залишалося. Як останній чоловічий представник своєї сімейної гілки, Філіп Людвіг провів останні роки життя у військових баталіях. Він дослужився в імперській армії до звання фельдмаршала-лейтенанта та генерала кавалерії, з відзнакою брав участь у походах принца Євгена Савойського проти турків (1691)⁴⁰, а наприкінці життя – у війні проти французів за іспанську спадщину, командує кількома бригадами. Імператор Леопольд I так оцінював свого генерала графа Ляйнінгена: у серйозній воєнній ситуації він не мав необхідних військових навичок як командир війська, але натомість пропонує особисті якості людини, “на чий вірність, пильність і хоробрість можна покластися... і (який) не ігнорує розумних порад”. Імператор визнавав, що граф належав до керівників, які керовані, утім не надто розсудливі⁴¹.

³³ Lehmann, von Johann Georg. *Urkundliche Geschichte der Burgen und Bergschlosse in den ehemaligen Gauen, Grafschaften und Herrschaften der bayerischen Pfalz. Kaiserslautern: 1863. Bd. 3. P. 313.*

³⁴ Dosquet, Émilie. “Tout est permis dans la Guerre, mais tout ce qui est permis ne se doit pas faire”. La “désolation du Palatinat” (1688–1689) à l’épreuve du droit de la guerre. P. 229–252 / Hevré Drévilion, Bertrand Fonck, Jean-Philippe Cénat (dir.). *Les dernières guerres de Louis XIV. Pressés universitaires de Rennes, 2017. P. 330.*

³⁵ Вольтер тут навіть більш красномовний, він пише “dans le cŕur l’hiver”, дослівно “у серці зими”.

³⁶ Фр. “Il vint à l’armée un ordre de Louis signé Louvois, de tout réduire en cendres. Les généraux français, qui ne pouvaient qu’obéir, firent donc signifier, dans le cŕur de l’hiver, aux citoyens de toutes ces villes si florissantes et si bien réparées, aux habitants des villages, aux maîtres de plus de cinquante châteaux, qu’il fallait quitter leurs demeures, et qu’on allait les détruire par le fer et par les flammes”.

³⁷ Voltaire. *Le Siècle de Louis XIV. T.1. Paris: Librairie GARNIER FRÈRES, 1922. P. 162.*

³⁸ Lehmann, von Johann Georg. *Urkundliche Geschichte der Burgen und Bergschlosse in den ehemaligen Gauen, Grafschaften und Herrschaften der bayerischen Pfalz. Kaiserslautern: 1863. Bd. 3. P. 314.*

³⁹ Brinckmeier, Eduard. *Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd. 2, 1891. P. 186–187.*

⁴⁰ Arneth, Alfred Ritter von. *Prinz Eugen von Savoyen: nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive. B 1 (1663–1707). Wien, 1864. P. 111.*

⁴¹ Arneth, Alfred Ritter von. *Prinz Eugen von Savoyen: nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive. B 1 (1663–1707). Wien, 1864. P. 305.*

У травні 1705 р. імператор Леопольд I помер, а трохи більше як через три місяці у битві при Кассано в Італії французькою кулею був смертельно поранений граф Філіп Людвіг⁴². Він був похований у Кассано, у церкві капучинів Сан-Антоніо. Усе майно Ляйнінгер і Ріксінгер перейшло до гілки Ляйнінген-Шаумбургів як найближчих родичів, попри заповіт графа Філіпа Людвіга на користь своїх дочок⁴³. Звернемо увагу на важливу деталь: станом на 1700 р. Генеральне управління гербів Франції (Ш.-Р. д'Озьє) зареєструвало герб графства Ляйнінген (фр. Le Comté de Linange), або ж якщо бути генеалогічно точним, герб лінії Ляйнінген-Ляйнінгер і її спеціальної гілки Ріксінген. Був також зареєстрований герб Жана-Шарля Ляйнінген-Вестербург (фр. Jean-Charle Comté de Linange-Westerbourg), що підтверджувало право його носіння на території Франції⁴⁴. Проте у “гербовнику д'Озьє” відсутній герб графа Філіпа Людвіга Ляйнінген Вестербург-Ріксінген або ж його сина Йогана Карла, а під їхнім гербом значиться просто – Le Comté de Linange. Причин відсутності у реєстрі графів гілки Ріксінген може бути декілька. Глава цієї гілки, граф Філіп Людвіг перебував за межами Франції у військових кампаніях проти неї, себто не мав юрисдикції і майнових прав у Франції, його ж син як спадкоємець і французький офіцер, помер у 1700 р. Саме цього року Людовик XIV скасував Генеральне управління гербів, а отже припинив їх податкову реєстрацію. Проте припускаємо, що герб гілки Ляйнінген Вестербург-Ріксінген усе ж був зареєстрований сином Йоганом Карлом між 1697 і 1700 рр. і був сплачений за нього податок. Через смерть останнього й відсутність інших спадкоємців роду згадка про гілку Ріксінген була вилучена з французького державного реєстру, а сам герб залишився. До нього й приставили назву “Le Comté de Linange”. Можливо також, що за цим стояв свідомий намір французів стерти усі згадки про главу роду Ляйнінгер-Ріксінгер, якого військово-політичні обставини змусили опинитися у таборі ворогів Франції. Усе-таки герб з ініціалами опального графа не був стертий з пам'яті ельзасців ще протягом принаймні двох століть, прикрашаючи печі в сільських оселях.

“Кузня Зенсвіллера” у XVII–XVIII ст.: Ляйнінген-Вестербурги і Дітріхи. Свої традиції лиття камінних і пічних чавунних плит Ельзас розпочав, ймовірно, за кілька десятків років до своєї анексії Францією. Ливарні цехи Зенсвіллера, а також довколишніх сіл, що належали Ляйнінгерам, були найважливішими з виготовлення таких плит в Ельзасі. Плити Зенсвіллера також легко відрізнити від інших за логотипом, або ж повною назвою села на чавунних відбитках. Графи Ляйнінген-Вестербурги опікувалися виробництвом чавуну у Нижньому Рейні, зокрема, у селі Зенсвіллер упродовж XVII і першої половини XVIII ст. Село Зенсвіллер перейшло до графів Ляйнінген-Вестербургів у 1551 р., вони ж запровадили тут Реформацію. Металургійне підприємство тут було засноване 1591 р.⁴⁵ і швидко розвивалося з 1601 р. Барон Філіп-Фредерік де Дітріх писав, що “кузня Зенсвіллер”, була повністю збудована на території села Обербронн, яку відділяє річка Зінзель (фр. Zinsel) від села Зенсвіллер⁴⁶. Утім упродовж кількох століть роботи вона була відома саме як “кузня Зенсвіллер”. Руду видобували в рудниках сімейного графства Ляйнінгерів в Ельзасі – Обербронн (фр. d'Oberbronn) та Нідербронн-ле-Бен (фр. Niederbronn-les-Bains), до якого належало село Зенсвіллер. В архівах сеньйорії Обербронна зберігалося п'ять контрактів, підписаних графами Ляйнінгерами з префектурою у 1601 і 1603 рр. для реконструкції і забезпечення сировиною цієї кузні⁴⁷. У період похолодання, відомого як “мінімум Маундера” LIA, попит на камінні та пічні плити зростав. Графи Ляйнінген-Вестербурги побудували у Зенсвіллері доменну піч, яка переважно спеціалізувалася на виготовленні пічних плит. Тридцятилітня війна перервала виробництво чавуну, село було спустошене і населене іммігрантами. Знадобилося близько двох десятків років після завершення у 1648 р. Тридцятилітньої війни, щоб кузні тут запрацювали знову. Принаймні лише з 1666 р. відомі перші датовані пічні плити Зенсвіллера, зокрема, з сімейними гербами Ляйнінгенів Вестербург-Ріксінген^{48 49}. Граф Філіп Людвіг перейняв

⁴² Arneth, Alfred Ritter von. Prinz Eugen von Savoyen: nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive. B 1 (1663–1707). Wien, 1864. P. 321–323.

⁴³ Brinckmeier, Eduard. Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. Braunschweig: Sattler, Bd.2, 1891. P. 191.

⁴⁴ Hozier, Charles-René d'. Armorial général de France (1696–XVIIIe siècle). Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Ms 32228 à 32262, s.d.

⁴⁵ Hau, Michel. La Maison de Dietrich de 1684 à nos jours. Strasbourg: Oberlin, 1998. P. 30–31.

⁴⁶ Dietrich, Philippe-Frédéric de. Description des gîtes de minéral, des forges, salines... De la Haute et Basse-Alsace. T.2. Paris-Strasbourg, 1789. P. 350.

⁴⁷ Dietrich, Philippe-Frédéric de. Description des gîtes de minéral, des forges, salines... De la Haute et Basse-Alsace. T.2. Paris-Strasbourg, 1789. P. 284, 287, 291, 295–296, 350.

⁴⁸ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N1, P. 27, 36.

⁴⁹ Driesch, Karlheinz von den. Handbuch der Ofen-, Kamin- und Takenplatten im Rheinland. Köln: Rheinland-Verlag GmbH, 1990. P. 53.

управління сімейним бізнесом після того, як суд у 1686 р. визнав його батька марнотратником⁵⁰. Через найнятих менеджерів він переобладнав у Зенсвіллері доменну піч і наростив виробництво пічних і камінних плит. О. Кассель ставить під сумнів, наскільки граф міг безпосередньо опікуватися виробництвом, оскільки перебуваючи на французькій військовій службі до 1688 р., знаходився далеко від ельзаських маєтків⁵¹. Серед багатого асортименту чавуну камінна та пічна плити була найзатребуванішим предметом попиту в ельзаському регіоні⁵². З огляду на те, що Ельзас у XVII ст. значною мірою відмовився від використання камінів і замінив їх печами, виготовлення камінних плит призначалося переважно для експорту у місцевості за межами Ельзасу. Період лиття чавунних плит у Зенсвіллері, пов'язаний із графом Філіпом Людвігом, припадає на 1684–1691 роки. У рік початку Французької революції (1789 р.) барон Ф. Ф. де Дітріх стверджував, що “кузня Зенсвіллер” “експлуатувалася безперервно до наших днів”⁵³. Дітріх, ймовірно, мав на увазі період від приблизно 1666 і до 1789 р. Війна за Пфальцську спадщина також могла зупинити чавунне виробництво у Зенсвіллері.

Після загибелі у 1705 р. графа Філіпа Людвіга чавунне виробництво у Зенсвіллері, через відсутність прямих спадкоємців, успадкували найближчі родичі з гілки Ляйнінген Вестербург-Шаумбург. Між 1760 і 1768 роками акції кузень у Зенсвіллері, разом із землями Обербронна і Зенсвіллера, поступово придбав у сім'ї Ляйнінгенів відомий французький підприємець німецького походження з Лотарингії Жан де Дітріх (фр. Jean de Dietrich; 1719–1795)^{54 55}. Проте “залізною коліскою” династії де Дітріх ще у 1684 р. стала кузня Єгерталь (фр. Jaegerthal), що поблизу Нідербронн-ле-Бен. Таким чином, після придбання 1760-х роках “кузні Зенсвіллера” Дітріхи продовжили “залізну” династію власників і майстрів кузень у Північних Вогезах вже під патронатом французького короля.

Рис. 7. Герб сім'ї Дітріх

Герб сім'ї де Дітріх (рис. 7): “Розтягтий по діагоналі на срібло та блакить герб із золотим сонцем з 16 променями” (фр. Tranché d’argent et d’azur au soleil d’or à 16 rais). Ймовірно, додаткові два промені до геральдичного сонця додалися після нового надання дворянства сім'ї де Дітріх королем Людовиком XV у 1761 р.^{56 57}. Вірогідно, що надання французьким королем дворянського титулу дозволило сім'ї Дітріх купити нові землі під кузнями у Зенсвіллері.

⁵⁰ Brinckmeier, Eduard. *Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg*. Braunschweig: Sattler, Bd.2, 1891. P. 181–182.

⁵¹ Kassel, August. *Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß*. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N2, P. 72.

⁵² Hau, Michel. *La Maison de Dietrich de 1684 à nos jours*. Strasbourg: Oberlin, 1998. P. 30.

⁵³ Dietrich, Philippe-Frédéric de. *Description des gîtes de minéral, des forges, salines... De la Haute et Basse-Alsace*. T. 2. Paris-Strasbourg, 1789. P. 350–351.

⁵⁴ Dietrich, Philippe-Frédéric de. *Description des gîtes de minéral, des forges, salines... De la Haute et Basse-Alsace*. T. 2. Paris-Strasbourg, 1789. P. 291, 351.

⁵⁵ Hau, Michel. *La Maison de Dietrich de 1684 à nos jours*. Strasbourg: Oberlin, 1998. P. 29–30.

⁵⁶ Сім'я де Дітріх мала дворянський титул та титул барона Священної імперії, наданий імператором, в юрисдикції якого вона перебувала до анексії Ельзасу та Війни за Пфальцську спадщину. При тім герб банкіра Жана Дітріха (фр. Jean Dietrich) вже був зареєстрований у “Генеральному гербовнику Франції” Шарля д'Озье.

⁵⁷ Hozier, Charles-René d'. *Armorial général de France (1696–XVIIIe siècle)*. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Ms 32228 à 32262, s.d.

Син Жана, Філіп Фредерік де Дітріх (фр. Philippe Frédéric de Dietrich; 1748–1793) став продовжувачем справи батька у металургійних кампаніях. У 1785 р. король Людовик XVI, готуючись до реваншу над Англією у питаннях розвитку сталеливарної та оборонної промисловості, призначив Філіпа Фредеріка де Дітріха на нову посаду “Королівського комісара з інспекції шахт, артилерійських знарядь і лісів Королівства”. У цьому статусі де Дітріх здійснив чимало подорожей Францією. Граф також устиг написати і видати прижиттєво два томи праці (із написаних трьох), присвячених перепису та детальному аналізу роботи шахт, металургійних заводів і рудників у Піренеях і Ельзасі, Третій том, присвячений металургії Лотарингії, був опублікований лише у VIII рік Французької революції, у вересні 1799 – вересні 1800 рр.⁵⁸ Описуючи сімейний металургійний бізнес у Зенсвіллері, барон Ф. Ф. де Дітріх не без гордості стверджував, що він “є одним із найкращих у своєму роді. Все організовано для зручності роботи: доменна піч розташована поруч із кузницею, а завантажувальний отвір майже на рівні землі, що дозволяє легко доставляти руду, вугілля та вапняк. Більша частина продукції цієї доменної печі продається у вигляді литої продукції. Майстерні для роботи з піщаними та глиняними формами, призначені для цих виробів, розташовані поруч із ливарнею”⁵⁹. Барон Ф. Ф. де Дітріх писав у 1789 р., що “кузня Зенсвіллера” щорічно продавала від 700 до 800 тонн литої продукції у вигляді плит для камінів, круглих печей, відлитої у глиняних формах, а також квадратних печей, відлитої у піщаних формах. Однією з найбільш зображуваних біблійних сцен на плитах Ельзасу є “Весілля в Кані (Галілейській). Івана 2: 1-11”, (фр. Noces de Cana, нім. Die Hochzeit zu Cana⁶⁰). На фото (рис. 8) – одна з таких чавунних плит моделі 1811 р. – висота 57 см, ширина 46,5 см.

Рис. 8. Плита “Весілля в Кані”

⁵⁸ Hau, Michel. La Maison de Dietrich de 1684 à nos jours. Strasbourg: Oberlin, 1998. P. 40.

⁵⁹ Dietrich, Philippe-Frédéric de. Description des gîtes de minéral, des forges, salines... De la Haute et Basse-Alsace. T. 2. Paris-Strasbourg, 1789. P. 351.

⁶⁰ “Весілля в Кані”, картина венеціанського художника Пола Веронезе (1563), в різних варіаціях була перенесена на чавунні пічні плити у XVIII – поч. XIX ст.

⁶¹ Kassel, August. Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 4, P. 152.

Найстаріша плита, на якій зображено “Весілля в Кані” – 1598 р., остання версія її виготовлена у Зенсвіллері у 1811 р.⁶¹ Ще одна плита зі сценою весілля в Кані 1803 р. є, можливо, підробкою фірмового знаку де Дітріха, яку видно з довільного нагромадження кількості променів геральдичного сонця. Ширина 47 см, висота 67 см, товщина 1 см (зберігається у Рикевірі). Модель 1803 р. майже ідентична до моделі “Весілля в Кані” 1590 р., яка вважається найстарішою з цією сценою. Іншими словами сцена “Весілля в Кані” з різними художніми особливостями була присутня протягом трьох століть у чавуні на щонайменше 40 різних моделях, відлитих у Зенсвіллері, Єгерталі та інших ливарних цехах Ельзасу⁶².

Також інші предмети місцевого та домашнього вжитку виготовлялись із чавуну: труби, сковорідки, гирі, праски, вафельниці, нагрівачі тощо⁶³. Браковані уламки лиття переробляли у рафінувальних печах на металеві бруски, що давало ще додатково від 200 до 300 тонн щорічно. Усього разом це близько 1000 тонн чавунної продукції у рік. Сума річних продажів усіх товарів перед 1789 р. становив понад сто тридцять тисяч літрів⁶⁴. Об’їхавши усі “залізні” куточки Ельзасу, Дітріх стверджував, що ніде в цій провінції не виготовляли виробів такого широкого асортименту. Чавунні плити Зенсвіллера цього періоду можна легко розпізнати за розміщенням на них гербом сім’ї де Дітріх⁶⁵. Зенсвіллер лише один із низки металургійних заводів родини де Дітріх, який сім’я розглядала як найтехнологічніше досконалий. До інших, не менш важливих металургійних заводів сім’ї де Дітріх у провінції Ельзас, віднесемо згаданий вже Єгерталь (нім. Jaegerthal), Нідербронн і Райхсгофлені (нім. Reichshoflen). У 1779 р., напередодні чергової хвилі похолодання Малого льодовикового періоду, відомо як “мінімум Дальтона” (англ. The Dalton Minimum, DM, між 1790 і 1830 pp.), власники заводу у Зенсвіллері реалізувала інноваційний підхід у системі тодішнього традиційного опалення печами, який дозволив зменшити використання палива. Йдеться про початок виробництва гідравлічної чавунної печі⁶⁶. Це була спеціальна піч, яка мала резервуар води, своєрідний тепловий акумулятор, що дозволяло підтримувати стабільну температуру в приміщенні протягом тривалішого часу і рівномірніше його прогрівати. Під час Французької революції Філіп Фредерік де Дітріх став одним із політичних лідерів руху за примирення монархії та революції. Він також надихнув та спонсорував військового інженера Клода Жозефа Руже де Ліля на написання “Військової пісні для Рейнської армії” (відомої як “Марсельєза”, вперше виконаної Руже де Лілем у будинку де Дітріха у 1792 р.). Ф. Ф. де Дітріх став також першим мером Страсбурга після адміністративної реформи (1790–1792) і був страчений, за наполягання М. Робесп’єра, на гільйотині на площі Революції у Парижі 29 грудня 1793 р.

На початку XIX ст. низка галузей промисловості в Ельзасі пережили спад виробництва, скорочення кількості працівників і фактично зникли з ринку праці. Металургійні заводи сім’ї де Дітріх довкола Нідербронну продовжили розвиватися завдяки переобладнанню виробництва⁶⁷. Підійшовши близько 1848 року до індустріальної епохи та завершення Малого льодовикового періоду, сім’я де Дітріх почала поступово відмовлятися від виробництва чавуну та торгового заліза, переобладнавши свої підприємства під виробництво, зокрема, залізничного обладнання. Нідербронн, майстерно змальований ельзаським імпресіоністом Люсьєном Блюмером (фр. Lucien Blumer; 1871–1947), став у 1864 р. частиною Ельзасько-Лотаринзької залізниці (фр. Chemins de Fer d’Alsace et de Lorraine). Після анексії у 1871 р. Німеччиною Ельзасу, сім’я де Дітріх залишилася тут і адаптувалася до німецького ринку, зокрема, повернулася до виробництва затребуваних часом чавунних печей.

Отже, Малий льодовиковий період сприяв переходу Ельзасу від камінів до чавунних печей у XVI–XVIII ст., що відображено в діяльності “кузні Зенсвіллера”. Сім’ї Ляйнінген Вестербург-Ріксінген і де Дітріх відіграли ключову роль у розвитку виробництва високохудожніх пічних плит, які поєднували інновації в опаленні з геральдичними мотивами, що підкреслювало культурну ідентичність регіону. Попри війни та політичні потрясіння їхня спадщина залишила тривалий вплив на металургію та історію Ельзасу.

REFERENCES

- Arneth, Alfred Ritter von. *Prinz Eugen von Savoyen: nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive*. B 1 (1663–1707). Wien, 1864. 494 p. (in Deutsch)
- Boehlier, Jean–Michel (dir.). *Histoire de l’Alsace rurale*. Strasbourg–Paris: Istra, 1983. 512 p. (in French).
- Brinckmeier, Eduard. *Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen–Westerburg*. Braunschweig: Sattler, Bd.1, 1890. 376 p. (in Deutsch)

- Brinckmeier, Eduard. *Genealogische Geschichte des uradeligen, reichsgräflichen und reichsfürstlichen, standesherrlichen, erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen–Westerburg*. Braunschweig: Sattler, Bd. 2, 1891. 448 ö. (in Deutsch)
- Dietrich, Philippe-Frédéric de. *Description des gîtes de minéral, des forges et des salines des Pyrénées*. T. 1. Paris–Strasbourg, 1786. 653 p. (in French).
- Dietrich, Philippe-Frédéric de. *Description des gîtes de minéral, des forges, salines... De la Haute et Basse–Alsace*. T. 2. Paris–Strasbourg, 1789. 447 p. (in French).
- Dietrich, Philippe-Frédéric de. *Des gites de minéral, forges, salines... De la Lorraine méridionale*. T. 3. Paris, 1799–1800. 619 p. (in French).
- Dosquet, Émilie. “Tout est permis dans la Guerre, mais tout ce qui est permis ne se doit pas faire”. La “désolation du Palatinat” (1688–1689) à l’épreuve du droit de la guerre. Pp. 229–252 / Hevré Drévilion, Bertrand Fonck, Jean–Philippe Cénat (dir.). *Les dernières guerres de Louis XIV*. Pressés universitaires de Rennes, 2017. 308 p. (in French).
- Driesch, Karlheinz von den. *Handbuch der Ofen–, Kamin– und Takenplatten im Rheinland*. Köln: Rheinland–Verlag GmbH, 1990. 622 p. (in Deutsch)
- Hau, Michel. *La Maison de Dietrich de 1684 à nos jours*. Strasbourg: Oberlin, 1998. 395 p. (in French).
- Hozier, Charles–René d’. *Armorial général de France (1696–XVIIIe siècle)*. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Ms 32228 à 32262, s.d. (in French).
- Kassel, August. *Ofenplatten und Plattenöfen im Elsaß*. Straßburg: Illustrierte Elsässische Rundschau, 1903. N 1, 21–44; N 2, 65–80; N 3, 105–120; N 4, 145–159 p. (in Deutsch)
- Klein, Georges. *Arts et traditions populaires d’Alsace. La maison rurale et l’artisanat d’autrefois*. Colmar: Alsatia, 1984. 255 p. (in French).
- Lehmann, von Johann Georg. *Urkundliche Geschichte der Burgen und Bergschlosse in den ehemaligen Gauen, Grafschaften und Herrschaften der bayerischen Pfalz*. Kaiserslautern: 1863. Bd. 3. 342 p. (in Deutsch)
- Minne, Jean–Paul. *La céramique de poêle de l’Alsace médiévale*. Strasbourg, 1977. 397 p. (in French).
- Voltaire. *Le Siècle de Louis XIV*. T. 1. Paris: Librairie GARNIER FRÈRES, 1922. 310 p. (in French).
- Waltz, Jean–Jacques (Hansi). *L’Art héraldique en Alsace*. Nancy: Berger–Levrault, 1975. 208 p. (in French).
- Wiesel.lu. “Emile Diderrich: Inventaire Descriptif des Taques du Musée Historique de Luxembourg2. [Online] Available at: <http://wiesel.lu/heraldik/fremde-autoren/emile-diderrich/ed-inventaire-descriptif-des-taques-du-musee-historique-de-luxembourg/#toc-1-plaque-de-fourneau-au-millsime-1541/> (in French).
- Zobel, Rolf. *Wappen an Mittelrhein und Mosel*. Books on Demand, 2009. 527 p. (in English).

**INNOVATIONS IN STOVE HEATING DURING THE LIA
AND HERALDIC FEATURES IN CAST IRON
(The Leiningen Westerburg-Rixingen and de Dietrich Families:
The Case of the “Zenswiller Forge” in Alsace)**

Taras BATENKO

Verkhovna Rada of Ukraine

5 Mykhailo Hrushevskiy str., Kyiv, 01008, Ukraine

e-mail: batenko.scientist@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-6588-2192

The article explores the evolution of cast iron stove plates in Alsace against the backdrop of the Little Ice Age (16th–18th centuries), focusing on the activities of the “Zenswiller Forge” and the contributions of the Leiningen Westerburg-Rixingen and de Dietrich families. It analyzes the transition from fireplaces to tiled and cast iron box stoves, driven by climatic changes, economic, and technological factors. Special attention is given to heraldic motifs on cast iron plates, which reflect the social and cultural identity of the region, including the coats of arms of the Leiningens, the city of Colmar, and other entities. Drawing on the research of Auguste Kassel and other sources, the article traces the history of the earliest plates (from 1521), their production in Zenswiller, and innovations such as hydraulic stoves of the 18th century. The study highlights the impact of wars, political changes, and the French Revolution on Alsace’s metallurgical industry, as well as the legacy of the Leiningen Westerburg-Rixingen and de Dietrich families in shaping regional traditions of cast iron production.

Key words: Alsace, cast iron stove plates, Little Ice Age, Leiningen Westerburg-Rixingen, de Dietrich, heraldry, Zenswiller, heating innovations.